

Янна Чепуренко,

к.і.н., заввідділом пошуку та обліку документів
Фонду Президентів України НБУВ

СИСТЕМА ОБОВ'ЯЗКОВОГО ПРИМІРНИКА ДОКУМЕНТІВ В УКРАЇНІ: НОВИЙ ЕТАП РОЗВИТКУ

У квітні 1999 р. прийнято Закон України «Про обов'язковий примірник документів». З його прийняттям розпочинається новий етап у функціонуванні української системи обов'язкового примірника. В статті розглянуто положення Закону, які є новими для системи обов'язкового примірника документів, та їх значення у формуванні національного інформаційного фонду України.

Функціонування системи обов'язкового примірника документів можливе на засадах державного забезпечення, яке реалізується шляхом визначення політики держави в цій галузі, законодавчого забезпечення, створення механізмів реалізації основних її функцій, спрямованих на забезпечення збирання, збереження і використання у бібліотечній, бібліографічній та архівній практиці.

Уже сам факт прийняття Закону України «Про обов'язковий примірник документів» [1] є безмірно важливим кроком у процесі української системи обов'язкового примірника. Розпочинається новий етап у функціонуванні системи обов'язкового примірника документів. Законом визначено правові засади системи обов'язкового примірника в Україні, загальні принципи державної політики в сфері комплектування національного інформаційного фонду України обов'язковим примірником документів.

За понад 80 років уперше відбулася така важлива подія. 1999 р. увійде в історію книжкової, бібліотечної, архівної справи.

Державне забезпечення системи обов'язкового примірника в Україні на різних історичних етапах мало конкретно-історичний характер. Його специфіку зумовлювали певні соціально-політичні процеси, а також розвиток культури, зокрема бібліотечної, бібліографічної, книговидавничої діяльності, запровадження різних видів носіїв інформації. Основними етапами розвитку державного забезпечення системи обов'язкового примірника в Україні визначено декілька: становлення його законодавчої бази (листопад 1917

- червень 1922 рр.); державне регулювання системи обов'язкового примірника Кодексом законів про народну освіту УСРР (червень 1922 - березень 1934 рр.); функціонування української системи обов'язкового примірника в загальносоюзній (березень 1934 - липень 1992 рр.) [2]. Сучасний етап функціонування системи, яка спрацьовувала за інерцією, найскладніший. Це зумовлено тим, що з 1991 р. її функціонування в Україні ще деякий час (до 1992 р.) регулювалося загальносоюзними постановами, які дедалі більше втрачали чинність.

6 липня 1992 р. Кабінет Міністрів України прийняв постанову «Про впорядкування розсилки контрольних примірників творів друку» [3], котра частково виправила ситуацію в системі обов'язкового примірника тим, що намагалася регулювати її в нових умовах, хоча й старими методами. Тоді стан державного забезпечення системи характеризувався її невідповідністю реальним вимогам у суспільстві. Постановою не було враховано змін, що сталися в книговидавничій практиці, процесу запровадження нових видів носіїв інформації. Законодавство про обов'язковий примірник не охоплювало ті видання, які українські автори друкували за кордоном. Була позбавлена державного регулювання система платного обов'язкового примірника, що призвело до порушення чіткої системи комплектування бібліотечних фондів країни. Необхідною умовою подальшого функціонування в Україні системи обов'язкового примірника стало термінове прийняття Закону України «Про обов'язковий примірник документів», який мав відповідати моделі Закону про обов'язковий примірник, розробленій

міжнародними бібліотечними організаціями під егідою ЮНЕСКО в 1987 р. Закон також мав відповідати тим традиційним рисам системи обов'язкового примірника, що склалися в республіці протягом функціонування цієї системи. Незважаючи на недосконалість її законодавчого регулювання, в країні протягом 1991-1999 рр. вона діяла й обов'язковий примірник забезпечував виконання культурно-меморіальної, бібліотечно-інформаційної, архівної функцій та був основою комплектування бази поточної національної бібліографії.

Закон України «Про обов'язковий примірник документів» відкриває нову сторінку в історії функціонування в нашій державі системи обов'язкового примірника. Понад 80 років нею охоплювалися лише твори друку, що дало підстави визначити українську систему обов'язкового примірника як систему обов'язкового примірника творів друку. Дія нового Закону поширюється на всі види носіїв інформації. Новою стає назва самого Закону: «Про обов'язковий примірник документів». Уже в ній визначається об'єкт обов'язкового примірника - документ. Подальше визначення поняття «документ» у Ст. 1 («матеріальна форма одержання, зберігання, використання і розповсюдження інформації, зафіксованої на папері, магнітній, кіно-, фотоплівці, оптичному диску або іншому носіїві») поширює дію системи обов'язкового примірника на всі традиційні й нетрадиційні види носіїв інформації. Таким чином, з 1999 р. в Україні починає функціонувати система обов'язкового примірника документів.

До обов'язкового примірника віднесено як традиційні види документів (текстові, нотні, картографічні та образотворчі видання), так і нетрадиційні - електронні, виробництво яких щоденно поширюється і входить у практику їх використання. Вперше в Україні система обов'язкового примірника документів розповсюджується на аудіо-, візуальну, аудіовізуальну продукцію (кіно-, відео-, фото-, фонодокументи). Щодо охоплення системою обов'язкового примірника інформаційної продукції для сліпих, яка в Україні вже належала до обов'язкової передачі виготівниками одержувачам, то й тут сталися позитивні зміни: крім традиційних її видів (видань, виготовлених крапковим шрифтом за системою Брайля), обов'язковій передачі до відповідних бібліотек тепер підлягають аудіопродукція та інші сучасні види документів для сліпих.

Відповідно до цільового призначення документів як обов'язкових примірників визначено нормативно-правові акти в сфері стандартизації, метрології та сертифікації, а також патентні документи.

Розповсюдження Закону про обов'язковий примірник документів на всі сучасні види носіїв інформації забезпечує функціонування національного інформаційного фонду України - «скупності інформаційних фондів (інформаційних ресурсів) держави: архівного, бібліотечного, стандартів, архіву друку, фонду фільмів, патентного та інших фондів». У цьому новаторство щойно прийнятого Закону. Він визначає й ті види документів, що не підпадають під систему обов'язкового примірника: а) з обмеженим доступом; б) управлінського та особистого характеру; в) у одиничному виконанні.

Закон України «Про обов'язковий примірник документів» упорядковує його терміносистему. Вперше в державі в офіційному документі такого рівня трактуються, наприклад, поняття: «обов'язковий примірник документів», «система обов'язкового примірника документів», «виробник документів», «одержувач обов'язкового примірника документів». У Законі вживається й термін «обов'язковий безоплатний примірник». Досі в термінології системи обов'язкового примірника панувало визначення «обов'язковий безоплатний примірник». Термін «безоплатний» точніше відображає суть цього поняття: примірник, що надається одержувачам без оплати його вартості.

Термін «виробник документів» визначається як юридична, незалежно від форми власності, або фізична особа, яка виготовляє різні види тиражованих документів. Таке визначення покладає обов'язки щодо передачі примірників на виробників документів, незважаючи на їх організаційно-правову форму, форму власності. Згідно з цим визначенням, до виробників документів належать не лише поліграфічні установи, видавничі організації, а й редакції засобів масової інформації, музичні фірми, кіно-, відеостудії, теле-, радіокомпанії.

Слід зупинитись на Ст. 3 Закону, яка окреслює сферу його дії. Вперше законодавство про обов'язковий примірник поширюється на документи, виготовлені юридичними та фізичними особами України не лише в своїй державі, а й поза її межами; на документи, виготовлені в Україні юридичними та фізичними особами інших держав. Ця стаття регулює нові відносини в українській системі обов'язкового примірника документів, які виникають між певними категоріями виробників і одержувачами документів. Законодавче закріплення таких відносин впливає на вичерпність і повноту національного інформаційного фонду країни.

Привертає увагу розділ II «Обов'язки і права виробників документів та одержувачів документів». Уперше в українській системі обов'язкового примірника законодавчо окреслено ці

категорії. У розділі розкрито загальні принципи механізму функціонування системи обов'язкового примірника. В попередніх документах, що регулювали її в Україні, було визначено лише обов'язки виробників документів по передачі певної кількості виготовлених ними документів у законодавчо визначені установи. Згідно з новим законодавством, виробник, як суб'єкт відносин, що виникають у процесі функціонування системи обов'язкового примірника документів, при оперативному й повному наданні обов'язкових примірників одержувачам документів має право на безоплатне інформування широкого загалу про виготовлені ним документи у виданнях державної бібліографії, централізованої каталогізації, сигнальної та реферативної інформації.

Щодо одержувачів документів, то Законом чітко визначаються їхні права на обов'язковий примірник усіх або деяких видів документів, а також обов'язки з реєстрації (обліку), наукової систематизації документів, організації належних умов зберігання обов'язкових примірників документів, забезпечення загальнодоступності фондів, створених на основі обов'язкового примірника документів.

Ст. 11 «Права одержувачів документів» забезпечує одержувачам документів право на заміну виробниками документів неякісного обов'язкового примірника на якісний та термін такої заміни, визначає механізм компенсації витрат одержувачу, пов'язаних з придбанням недосланих виробником обов'язкових примірників. Законодавче визначення таких положень впливає на якісний стан національного інформаційного фонду України.

Принцип безоплатності обов'язкового примірника обґрунтований тим, що «витрати, пов'язані з виготовленням і доставленням обов'язкового примірника документів, відносяться його виробниками на собівартість видавничої, аудіо, візуальної, аудіовізуальної продукції, електронних видань та інших тиражованих документів».

Уперше в нас у системі обов'язкового примірника документів законодавчо визначається факт обміну обов'язковими примірниками з іноземними державами. Обмін здійснюватиметься за чинними міжнародними договорами країни, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою. Відповідно до Закону «Про обов'язковий примірник документів» вказані такі функції його системи: комплектування національного інформаційного фонду України; створення і ведення національних архівів вітчизняних документів на всіх видах носіїв інформації; національний бібліографічний облік цих документів, їх державна реєстрація і створення джерел поточної та ретроспективної національної бібліографії України,

організація статистичного обліку вітчизняних документів; забезпечення наукових досліджень у галузі виробництва й використання різних видів документів з метою їх удосконалення; створення фонду для обміну з зарубіжними бібліотечно-інформаційними інституціями.

Закон «Про обов'язковий примірник документів» відіграє ключову роль у комплектуванні національного бібліотечного фонду. Має забезпечуватися надходження обов'язкових примірників видань, аудіопродукції довідкового, навчального, науково-просвітницького, виробничо-професійного, розважального характеру, примірників малотиражних документів (менше 100 од.) до національних бібліотек України. Обов'язкові примірники видань, аудіопродукція краєзнавчого характеру, що виготовляються на відповідній території, обов'язково надаються універсальним бібліотекам (Автономної Республіки Крим та обласним бібліотекам).

Прийняття Верховною Радою України Закону «Про обов'язковий примірник документів» - це перший етап законодавчого забезпечення української системи обов'язкового примірника. Наступний - забезпечення Кабінетом Міністрів прийняття нормативно-правових актів, передбачених цим Законом. Найскладнішим буде питання кількості обов'язкових примірників документів, призначених одержувачам документів для їх постійного зберігання і використання в бібліотечній, архівній та інформаційній практиці. При визначенні кількості обов'язкових примірників документів слід врахувати попередній досвід їх розподілу, що традиційно склався в Україні, а також ті зміни, які сталися в сучасних умовах. На цьому слід зупинитися детальніше.

В Україні протягом періоду функціонування системи обов'язкового примірника видань сформувалася певна система одержувачів цих примірників. Серед них - Книжкова палата України, Національна бібліотека України імені В.І.Вернадського, Національна парламентська бібліотека. Цілий ряд бібліотек держави отримували обов'язкові примірники видань, що відповідали профілю їх комплектування. Завдяки цьому в їх фондах сьогодні містяться унікальні колекції вітчизняних видань. Україна має позитивний досвід створення архіву творів друку. Його збирають, зберігають і використовують Книжкова палата України і НБУВ. Ці установи за всі часи свого існування прагнули зібрати й зберегти кожний примірник усіх видів вітчизняного друку. З точки зору збереження культурної друкованої спадщини України така організація архівного фонду видань цілком виправдана. Нормативно-правова база системи обов'язкового примірника має забезпечити подальшу організацію

подвійного зберігання вітчизняних творів друку. Головне - зберегти традиційність, не порушити вже створену і функціонуючу протягом 80 років систему одержувачів обов'язкових примірників. Реалізуючи принцип традиційності у визначенні одержувачів обов'язкових примірників, кількості призначених їм примірників та видового складу документів, слід враховувати й сучасні функції одержувачів обов'язкових примірників, які вони виконують у бібліотечно-інформаційному та інформаційно-аналітичному обслуговуванні користувачів. Так, наприклад, НБУВ від часу заснування отримує кількість обов'язкових примірників, необхідну для забезпечення її функцій. Нині НБУВ реалізує свої функції як Архів творів друку України й НДІ НАН України з проблем бібліотекознавства, бібліографознавства, книгознавства, архівознавства, української бібліографістики, інформатики, консервації та реставрації документів, автоматизації бібліотечно-бібліографічних процесів, є центром розробки сучасних технологій бібліотечно-інформаційного забезпечення науки [4]. Для виконання Бібліотекою цих функцій необхідно законодавчо закріпити надходження до її фондів трьох обов'язкових безоплатних примірників усіх видів документів, зазначених у Ст. 6 Закону. Один примірник призначається для постійного зберігання у фондах НБУВ і має поповнювати Архів творів друку (функціонує в Бібліотеці з 1918 р.), а також забезпечувати створення архівних фондів вітчизняних документів. Цей примірник виконуватиме культурно-меморіальну функцію системи обов'язкового примірника документів в Україні. Другий примірник необхідний для бібліотечно-бібліографічного обслуговування понад 250 тис. користувачів НБУВ. Третій примірник розраховано на новостворені підрозділи НБУВ, котрі займаються бібліотечно-інформаційним та інформаційно-аналітичним забезпеченням із застосуванням нових інформаційних технологій. Як загальнодержавний інформаційно-аналітичний центр, НБУВ, використовуючи загальний фонд, значну частину котрого становлять надходження обов'язкового примірника документів, підтримує функціонування постійнодіючої Служби інформаційно-аналітичного забезпечення вищих органів законодавчої, виконавчої і судової влади; здійснює оперативне бібліотечне

та довідково-бібліографічне обслуговування вищих управлінських структур, готує на запит народних депутатів, апарату Верховної Ради, Адміністрації Президента України, Кабінету Міністрів бази та банки даних, довідкові, інформаційні, аналітичні матеріали. Обов'язковим примірником має комплектуватися Фонд Президентів України (бібліотечно-архівна колекція) - центр, на який покладено збереження та запровадження в науковий і культурний обіг документальних матеріалів, що відображають державну, суспільно-політичну діяльність, творчість та життя Президентів України, історичні процеси державотворення в країні [5]. Отже, НБУВ, при отриманні трьох безоплатних обов'язкових примірників документів, гарантуватиме бібліотечну, архівну, бібліографічну, інформаційну, дослідницьку функції системи обов'язкового примірника.

Урахування нових функцій одержувачів обов'язкового примірника документів, яких вони набули в сучасних умовах, і розширення видового складу документів сприятиме еволюції системи обов'язкового примірника документів.

Щодо проблеми створення нормативно-правової бази платного обов'язкового примірника документів, то Закон передбачає організацію системи платного обов'язкового примірника на підставі угод між виробниками документів та їх одержувачами. При розробці регулюючих цей процес нормативно-правових документів слід врахувати, що такі угоди мають передбачати торговельні знижки на придбання обов'язкових платних примірників документів одержувачами та їх право на самостійний кількісний і якісний відбір документів.

1. Про обов'язковий примірник документів: Закон України // Уряд. кур'єр. - 1999. - 13 травн. - С.1-3.
2. Чепуренко Я.О. Державне забезпечення системи обов'язкового примірника творів друку України: етапи розвитку// Нац. б-ка України ім. В.І.Вернадського. - К., 1998. - 69 с.
3. Про впорядкування розсилки контрольних примірників творів друку: Постанова Каб. Мін. України від 6 липня 1992 р. / Кабінет Міністрів України. - К., 1992. - 6 с.
4. Статут Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського / Нац. б-ка України ім. В.І.Вернадського. - К., 1996. - 20 с.
5. Про Фонд Президентів України: Указ Президента України від 11 жовтня 1996 р. №936/96 // Укази Президента України / Адміністрація Президента України. - Вип.3. - К., 1996.